

Mateusz Superczyński
(Archiwum Państwowe w Toruniu)

<https://orcid.org/000000028176412X>

Próba rekonstrukcji socjotopografii średniowiecznego Chełmna na przykładzie kwartału większego

<https://doi.org/10.26881/sds.2022.25.13>

Keywords: Chełmno, Middle Ages, history of cities, socio-topography

Stan badań

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat badacze dziejów miast zajmowali się opracowaniem socjotopografii przede wszystkim dużych ośrodków, takich jak Toruń, Elbląg czy Warszawa (której analiza socjotopograficzna ukazała się dość niedawno)¹. Rzadziej przeprowadzano studia na tym polu badawczym w odniesieniu do miast mniejszych, choć niewątpliwie przynosiły one interesujące odkrycia i wnioski². Może zatem dziwić, a zarazem skłania do zastanowienia,

---

¹ R. Czaja, *Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu*, Toruń 1992; M. Goliński, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997; K. Mikulski, *Topografia przedmieść toruńskich w XIV–XVII w.*, ZH 1998, t. 63, z. 3–4, s. 7–33; *idem*, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV w. do początku XVIII w.*, Toruń 1999; K. Mrozowski, *Przestrzeń i obywatele Starej Warszawy od schyłku XV wieku do 1569 roku*, Warszawa 2020; J. Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa–Poznań 1997.

² A. Bartoszewicz, *Warta. Społeczeństwo miasta w II połowie XV i na początku XVI w.*, Warszawa 1997; Z. Głęb, *Socjotopografia Lutomska (XIII–XVIII w.)*, Łódź 2017; M. Goliński, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, Wrocław 2000; J. Gordziejew, *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń 2002; F. Leśniak, *Socjotopografia Krosna (1512–1630). Studia i materiały*, Kraków 2005; U. Sowina, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Sieradza*, Warszawa 1991;

dlaczego jak dotąd nie opracowano dokładnej i całościowej socjotopografii Chełmna, tak ważnego dla dziejów osadnictwa miejskiego w Polsce ośrodka miejskiego, od którego lokacji rozwinął się system prawny zwany prawem chełmińskim³.

Do prac poruszających pośrednio powyższe zagadnienie można zaliczyć publikację Tomasza Jasińskiego, w której autor skupił się na opisanu przedmieść średniowiecznego Chełmna⁴. Wykorzystał częściowo księgi ławnicze i czynszowe oraz dokonał pewnych ustaleń w odniesieniu do struktury społecznej mieszkańców przedmieść Chełmna i, w ogólnym skrócie, do kwartałów miasta w obrębie murów. O rozwoju przestrzennym Chełmna, jego topografii pisał również Jan Zoboiewicz⁵. Cenne i przydatne w tej pracy są ustalenia dotyczące wielkości działek, ich typów czy topografii miasta i jego ulic. Nie brakuje tu jednak licznych nieścisłości i błędów, jak choćby nieprawidłowego umiejscowienia nazw ulic czy kwartałów, których zasięg błędnie opisał, idąc za ustaleniami Franza Schultzego⁶. Dopiero Zenon Hubert Nowak skorygował te informacje i opisał dokładnie przebieg granic czterech kwartałów miasta, co – jak się okazuje – jest niezbędne do opracowania studium socjotopograficznego średniowiecznego Chełmna⁷. Nadal jednak żaden z badaczy nie podjął się tego zadania w szerszym, całościowym spojrzeniu.

Głównym założeniem niniejszego tekstu jest próba podjęcia zagadnienia socjotopografii średniowiecznego Chełmna na przykładzie kwartału większego. Równocześnie celowe wydaje się wskazanie podstawowych metod badawczych, jakie można zastosować, opracowując powyższe zagadnienie, oraz problemów, które pojawiają się przy studiach nad strukturą społeczno-zawodową miasta

---

D. Żurek, *Przestrzeń i społeczeństwo Chrzanowa średniowiecznego i nowożytnego*, Kraków 2015.

³ Z. Zdrójkowski, *Zarys dziejów prawa chełmińskiego 1233–1862. Studium na siedemset pięćdziesięciolecie wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*, Toruń 1983, s. 7–20.

⁴ T. Jasiński, *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982.

⁵ J. Zoboiewicz, *Układ przestrzenny średniowiecznego Chełmna*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Zabytkoznawstwo i konserwatorstwo” 1968, z. 3 (28), s. 3–59.

⁶ F. Schultz, *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1888, H. 23, s. 11–12, 18–19.

⁷ Z.H. Nowak, *Przyczynek do układu przestrzennego średniowiecznego Chełmna* [w:] *Historia i archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci profesora Andrzeja Tomczaka*, Toruń 1992, s. 309–314.

w XV w. Efektem takich badań powinien być w miarę przejrzysty obraz tkanki społecznej ujętej w przestrzeni miejskiej.

Źródła i metody badawcze

Powodów braku dogłębnego opracowania socjotopografii średniowiecznego Chełmna jest kilka. Możliwe, że historyków odstraszała niewielka liczba zachowanych źródeł, zarówno z okresu średniowiecza, jak i czasów nowożytnych. Zasób dawnego archiwum miejskiego Chełmna, wyjątkowo bogaty jeszcze przed 1939 r., uległ rozproszeniu, a następnie zniszczeniu zapewne w czasie działań wojennych w 1945 r. Do dzisiaj zachowało się dziesięć ksiąg miejskich pochodzących z XIV i XV w. i jedna w miarę kompletna seria akt kamlarii miejskiej z okresu nowożytnego zawierająca rejestry rachunkowe⁸. Najważniejszą przeszkodą przy opracowaniu struktury społecznej średniowiecznego Chełmna i umiejscowieniu jej na planie miasta jest brak zachowanych ksiąg ławniczych, w których rejestrowano czynności prawne, takie jak sprzedaż czy kupno nieruchomości. W zapisach takich notowano informacje na temat dokładnego położenia działki bądź domu oraz nazwiska właścicieli. Dwie zachowane księgi tego rodzaju pochodzą z sądu ławniczego przedmiejskiego, dlatego mogą być przydatne jedynie w odniesieniu do topografii obszarów poza murami miejskimi⁹. Księgi ławnicze wykorzystywano z powodzeniem przy badaniu socjotopografii choćby Starego i Nowego miasta Torunia przy równoczesnej analizie ksiąg czynszowych (głównie szosu), które po skonfrontowaniu dały dość jasny

⁸ Siedem rękopisów jest przechowywanych w Tajnym Archiwum Pruskim w Berlinie-Dahlem: GSPK, XX HA, OF, ref. 83; XIV HA, 322A, Nr. 1, 3–8; jedna księga ławnicza w Archiwum Państwowym w Toruniu [dalej: APT], Akta miasta Chełmna, 1; Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie [dalej: ADP], Księga czynszów fary chełmińskiej, C-83; zob. też: J. Tandecki, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa–Toruń, 1990, s. 100–121; M.G. Zieliński, *Potrzeby i możliwości badań nad społecznością Chełmna w dobie nowożytnej* [w:] *Miasta i mieszczaństwo w Europie środkowowschodniej do połowy XIX wieku*, red. D. Michaluk, K. Mikulski, Toruń 2003, s. 237–275; *idem, Chełmno. Civitas totius Prussiae metropolis XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 2007, s. 31–32.

⁹ APT, Akta miasta Chełmna, 1; *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna 1480–1559 (1567)*, wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1990; *Schöffensbuch der Kulmer Stadtfreiheit 1407–1457*, nach Vorarbeiten v. J.K. v. Schroeder bearb. v. B. Jähnig, Münster 2014.

obraz struktury własnościowej poszczególnych parceli. Konsekwentna kolejność w zapisie poszczególnych podatników w rejestrach szosu, sporządzonych według pierzei ulic, pozwoliła na umiejscowienie danych grup zawodowych na planie miasta¹⁰. Niestety, taka metoda nie sprawdza się w przypadku struktury społecznej Chełmna właśnie z racji braku zachowanych ksiąg ławniczych. W źródłach toruńskich elementem, który ułatwił „dopasowanie” nazwisk właścicieli nieruchomości do poszczególnych działek na planie, były puste wiersze zastosowane w księgach szosu, oznaczające granice między działkami¹¹. W odniesieniu do Chełmna główne źródło do badań nad socjotopografią tego miasta stanowią trzy rejestry zachowane w tzw. księdze szosu z lat około 1434–1450, założonej przez pisarza miejskiego Konrada Bitschina. Są to wykazy opłaty rowowej uiszczanej przez mieszczan. Następnie rejestr szosu z lat 1437–1442 płaconego od jednego stołu, wykaz opłaty wartowej (*Wachtgeld*) i rejestr mieszczan – domowników i służby – spisany prawdopodobnie do celów poboru szosu. Mankamentem tych przekazów jest nie tylko brak wspomnianych odstępów między grupami nazwisk oznaczających granice działek, ale brak nazw ulic¹². Nazwiska mieszkańców pogrupowano w rejestrach opłaty rowowej i opłaty wartowej, jednakże porównując oba spisy, nie widać jakiegokolwiek konsekwencji. W spisie opłaty rowowej można uznać, że oddzielone pustym wierszem grupy mieszczan mogły zamieszkiwać jedną działkę, co znalazło odzwierciedlenie w aneksie. Wszystkie powyższe wykazy oparto wyłącznie na podziale zabudowy według czterech kwartałów (większego, mniejszego, franciszkańskiego i dominikańskiego)¹³. Taki układ tekstu w przekazach źródłowych zmusza do skonfrontowania ich z innymi księgami, przede wszystkim z kluczową w tym miejscu księgą czynszów fary chełmińskiej, która dostarcza więcej danych.

¹⁰ K. Mikulski, *Przestrzeń...*, s. 70–133; *Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, A. Czacharowski, Toruń 2002.

¹¹ *Księgi szosu i wykazy obciążeń...*, s. XIX; K. Mikulski, *Przestrzeń...*, s. 16–17.

¹² Nazwy kilku ulic, oddzielające części wykazów, pojawiają się tylko w jednym rejestrze – spisie mieszkańców wraz ze służbą – przeznaczonym zapewne do poboru szosu. Zapisano tam na marginesie nazwę ulicy „Platea Bedelli”, którą można utożsamiać z występującą w innych źródłach ul. Woźną (GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 107–108).

¹³ Zob. Z.H. Nowak, *Przyczynek...*, s. 309–314.

W rękopisie tym, przy zapisach obciążeń mieszkańców na rzecz kościoła farnego, opisywano dość dokładnie położenie nieruchomości, co ułatwia zidentyfikowanie ich na planie miasta. Porównanie tych informacji z danymi z rejestrów czynszowych i szosu, które chronologicznie pokrywają się niemal dokładnie, umożliwia sporządzenie częściowej rekonstrukcji struktury własnościowej mieszkańców Chełmna w okresie od 1430 do około 1457 r. Podstawową metodą, którą tu zastosowano, było odszukanie w źródle czytelnych na planie miasta punktów odniesienia, takich jak nazwiska właścicieli narożnych kamienic, domów położonych obok kościołów itp. Następnie luki między tymi punktami (np. wzdłuż pierzei ulicy) uzupełniano nazwiskami według kolejności rejestrów szosu i pozostałych wykazów, konfrontując je z księgą czynszów fary chełmińskiej i pozostałymi księgami miejskimi. Mimo wielu miejsc, w których naniesiono nazwiska mieszkańców z licznymi wątpliwościami, udało się dość dokładnie i wiernie zrekonstruować strukturę społeczno-własnościową takich ulic, jak Rzeźnicka (Kottelgasse) czy Woźna (Platea Bedelli, Bottengasse, Botilgasse).

Topografia i zabudowa miasta

Z racji, że artykuł jako przyczynek prezentuje ustalenia dotyczące socjotopografii tylko jednego kwartału, konieczne jest przedstawienie topografii, szczególnie położenia ulic czy charakterystyki działek tej części miasta. Należy także zaznaczyć, że cały obszar miasta Chełmna w okresie przedrozbiorowym był podzielony na cztery kwartały, nazywane niekiedy kwaterami. Były to kwatery: większa (*quartale maius*), mniejsza (*quartale minus*), dominikańska (*quartale predicatorum*) i franciszkańska (*quartale barfatorum*)¹⁴. Granica kwartału większego (wielkiego), jak przekazuje opis kwater we wstępie księgi czynszowej z początku XV w., biegła wschodnią pierzeją ul. św. Ducha (dzisiejsza Toruńska) od bramy św. Ducha, następnie wzdłuż południowej pierzei rynku i dalej południową stroną ul. Grubińskiej (dzisiejsza Grudziądzka), do bramy miejskiej

---

¹⁴ F. Schultz, *Die Stadt Kulm...*, s. 11–13; Z.H. Nowak, *Przyczynek...*, s. 310–313.

na końcu¹⁵. Obejmowała więc ona znaczny obszar miasta z dziewięcioma blokami zabudowy zwartej (nie licząc terenu, na którym był położony kościół i szpital św. Ducha). Mimo iż ta część średniowiecznego zespołu urbanistycznego Chełmna pod względem powierzchni była największa, to pod względem gęstości zaludnienia ustępowała nieznacznie kwartałowi dominikańskiemu. W kwaterze większej znajdowały się dwa główne ciągi komunikacyjne – ul. Grubińska (Grobesnischegasse) i ul. Tkacka (Wollenwebergasse), nazywana niekiedy w źródłach Leynwebergasse. Przecinały je prostopadle dwie ulice: Rzeźnicka (Kottelgasse) oraz Woźna (Botengasse, Bottilgasse). Dokładne określenie położenia tych ulic okazywało się w przeszłości dość problematyczne. Wydawcy *Ein Kulmer Zinsbuch* błędnie identyfikowali choćby ul. Rzeźnicką, wiążąc ją z dzisiejszą ul. Poprzeczną (w granicach kwartału dominikańskiego)¹⁶, z kolei wydawcy księgi czynszów fary chełmińskiej nazwę Kottelgasse tłumaczyli jako Kotlarska¹⁷. We właściwym miejscu ulicę tę naniósł jedynie Jan Zobolewicz, wskazując, że znajdowała się przy niej łaźnia miejska¹⁸. Bloki zabudowy kwartału większego zdecydowanie były regularne, z wyjątkiem obszaru określanego w źródłach jako ul. Polska (Polnischegasse). Uliczka ta biegła od kościoła św. Ducha równoległe do murów miejskich (dzisiejsza ul. Wałowa), w kierunku ul. Rzeźnickiej. Nazwa ta odnosi się jednak do całego obszaru zabudowy między dzisiejszą ul. św. Ducha a Wałową. Co ciekawe, w księdze szosu pojawia się także nazwa Zaulek Polski (Angulus Polonicali). Jego mieszkańcy zostali jednak zapisani w rejestrze kwartału dominikańskiego¹⁹. Stąd też raczej nie można go utożsamiać z ul. Polską. Jak zauważył Zobolewicz, układ działek w Chełmnie, widoczny choćby na planie Rüdiger'a z końca XVIII w. czy na innych późniejszych planach, pozostał

¹⁵ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 3, k. 1; Z.H. Nowak, *Przyczynek...*, s. 310–313.

¹⁶ *Ein Kulmer Zinsbuch aus der Mitte des 15. Jahrhunderts (um 1448–1457)* / bearb. v. A.D. Meyer und G. Meyer, mit einem Beitrag v. D. Heckmann, Münster–Vestfalen 2017, s. 27.

¹⁷ *Księga czynszów fary chełmińskiej (1435–1496)*, wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1994.

¹⁸ Mimo że J. Zobolewicz prawidłowo umiejscowił ul. Rzeźnicką (Kottelgasse), to błędnie identyfikował ją z późniejszą nazwą Hornstrasse (Trębacka). Nieprawidłowo umiejscowił także młyn koński (Rosmole), który ułożył właśnie przy ul. Rzeźnickiej. W rzeczywistości znajdował się w kwartale franciszkańskim niedaleko zabudowań klasztornych, zob. J. Zobolewicz, *Układ przestrzenny...*, s. 28.

¹⁹ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 122–123.

w większości niezmieniony do czasów współczesnych. Obszarami, które uległy przekształceniom, są pierzeje ul. Sukienniczej (dzisiejsza 22 Stycznia) oraz dzisiejszej św. Ducha. Wynikało to z faktu wytyczenia nowych działek i zabudowania ich kamienicami dla kolonistów tkaczy po 1772 r. oraz budowy szkoły kadetów. Stąd obecnie widoczne granice działek mają niewiele wspólnego z ich średniowiecznym układem i rozmiarami²⁰. Jak wynika z archiwalnych planów miasta i wcześniejszych ustaleń badaczy, każdy z kwartałów miasta charakteryzował się różnorodnym zestawem typów działek. Idąc za ustaleniami Zobolewicz, w kwartale większym można wyróżnić siedem typów działek²¹. Typ pierwszy to działka o pełnej długości lokacyjnej (10 prętów) i szerokości 5 prętów, zabudowana kalenicowo, z dojazdem z tyłu od strony uliczki gospodarczej lub z boku – jeśli była to działka narożna. Typ drugi to działka podobna do typu pierwszego, lecz niezabudowana całkowicie kalenicowo budynkiem wolnostojącym z dojazdem z boku. Przykładem takiej działki mogą być oddzielone obecnie kamienice gotyckie przy rynku nr 5 i 6. Typ trzeci prezentuje działkę pełną, podzieloną na dwie połowy, w tym jedną przeznaczoną na dojazd. Typ czwarty to działka wąska o wymiarach 2,5 × 10 prętów, powstała w wyniku podziału pierwotnych dużych parcel. Typ piąty to działka podzielona, z zabudową zwartą na całej szerokości frontu i dojazdem na zaplecze uliczką gospodarczą lub z boku. Taką zabudowę prezentują w dużej mierze parcele przy południowej pierzei rynku. Typ szósty – działka z przedłużoną zabudową wolnostojącą, szczytową i dojazdem od frontu z boku domu. Do ostatniego typu działek – siódmego – należą te z wąską zabudową przedłużoną, często narożnikowe, jak w przypadku kamienicy Cywińskich²². W księgach rachunkowych, przede wszystkim w księdze szosu i księdze czynszów fary chełmińskiej, pojawia się kilka określeń informujących o typie działki lub zabudowy. Są to przede wszystkim *Erbe*, czyli działka pełnowartościowa, oraz *Bude* – buda (niewielkich rozmiarów działka zajmująca zabudowę narożną)²³. Budy w kwartale większym praktycznie nie występowały. Pojawiają się natomiast w rejestrach dotyczących

²⁰ J. Zobolewicz, *Układ przestrzenny...*, s. 33.

²¹ *Ibidem*, s. 41–43.

²² *Ibidem*; Z. Domagała, *Kamienica Cywińskich w Chełmnie*, Toruń 1960 (niepubl. praca magisterska).

²³ Zob. też R. Czaja, *Socjotopografia...*, s. 24.

kwater dominikańskiej i franciszkańskiej. W topografii kwartału większego, który jest przedmiotem niniejszego artykułu, możemy dostrzec kilka rodzajów działek. Przede wszystkim przelotowe narożnikowe, które łączyły południową pierzeję rynku z prostopadłą ul. Rzeźnicką czy ul. Grubińską i Woźną²⁴. Przy pierzei rynku należącej do kwartału większego można zauważyć inne typy działek niż w pierzei północnej, gdzie występowały parcele przelotowe na całej długości z tzw. domami tylnymi (najczęściej słodowniami). Są to działki ograniczone linią parcel leżących przy ul. św. Ducha (dzisiejsza Toruńska). Tak więc generalnie nie dosięgały one ul. Sukienniczej. Duża liczba działek przelotowych mogła z kolei występować przy ul. Polskiej, z racji małych rozmiarów bloku zabudowy ograniczonego przez mury obronne i komplekse kościoła oraz szpitala św. Ducha. Najczęściej występującymi działkami w kwartale większym są parcele zamknięte, niezbyt głębokie, ze zwartą zabudową, bez dojazdu od strony ulicy przeciwległej.

Omawiając zabudowę kwartału większego, należy zwrócić uwagę na pojawiające się w przekazach źródłowych rodzaje nieruchomości i budynków. Najczęściej będzie to dom (*huse*, *hawse*). Określenie kamienica (*steynhaus*) występuje sporadycznie, co nie oznacza jednak, że w tej części miasta nie było kamienic. Stąd pod określeniem *hus* należy również rozumieć kamienicę mieszczczańską. W księgach odnajdujemy także określenie *mittehauschin*, co oznacza dom lub domostwo w środku działki²⁵. Zabudowa taka mogła występować dość powszechnie „na tyłach” kamienic szczytowych, znajdujących się przy ul. Grubińskiej. W zapisach czynszowych pojawia się też niejednokrotnie zwrot *wonunge*, oznaczający mieszkanie. Określenie to mogło się odnosić zarówno do domu frontowego, jak i oficyny w głębi działki. Innym rodzajem zabudowy występującej w źródłach jest domostwo (*hofestat*), a więc niewielkich rozmiarów budynek, zapewne lekkiej konstrukcji, drewniany. W rejonie ul. Polskiej oraz między ul. Grubińską i Sukienniczą, przy murach miejskich stały także spichlerze (*speicher*), które występują kilkukrotnie w rejestrach czynszowych. W okolicach murów obronnych, szczególnie w południowej części kwartału większego,

²⁴ K. Mikulski, *Przestrzeń...*, s. 49.

²⁵ *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 48: „Tenetur 1 mr. In sien mittehauschin hyndene by deynere dorchvardt in der Grobenischengassen gelegen, mit 12 mr. Abeczukouffen. Terminus Martini”.

znajdowały się zapewne ogrody i luźna zabudowa gospodarcza. Ukazuje to plan Rüdigerera z końca XVIII w. oraz plany późniejsze²⁶. Nie wiemy, jak wyglądała zabudowa tej części miasta w XV w., choć możemy przypuszczać, że murowane budownictwo mieszczańskie rozwinęło się głównie przy rynku, ul. Grubińskiej i św. Ducha. Przekształcenia działek pod koniec XVIII w. w rejonie ul. Sukienicznej w związku z budową domów robotniczych uniemożliwiają nam dokładne zrekonstruowanie siatki parcel w tej części kwatery.

Struktura zawodowa mieszkańców

Dochodząc do właściwej analizy socjotopograficznej, a więc nakreślenia struktury własnościowej i zawodowej kwartału większego Chełmna, można wykazać kilka czynników, które mogły wpłynąć na kształt struktury społecznej i zawodowej miasta. Chełmno w omawianym okresie, a więc około 1430–1457 r., było miastem, którego dawne znaczenie i prestiż na rynkach miast basenu Morza Bałtyckiego znacznie podupadły. Prężnie działające jeszcze w XIV w. w Hanzie, stopniowo oddalało się od wielkiego handlu dalekosiężnego na korzyść Torunia i Gdańska. Powodowało to przemiany w strukturze społecznej mieszkańców Chełmna. Patrycjat częściowo rezygnował z aktywności w handlu i skupiał się na działalności gospodarczej opartej na rozległych posiadłościach w obrębie patrymonium miejskiego. Uwidaczniało się to w kumulowaniu własności ziemskiej w postaci ogrodów, winnic i pól i pozwalało na utrzymywanie dość wysokiego statusu finansowego, a co za tym idzie na aktywność polityczną elit mieszczańskich Chełmna mimo oddalenia od wielkiego handlu²⁷. W mieście nadal rozwijało się rzemiosło oparte na korporacjach cechowych, choć i na tym polu działalności gospodarczej widać pewne symptomy upadku. Przejawem

---

²⁶ Muzeum Ziemi Chełmińskiej [dalej: MZCh], D/I; D/277; Z.H. Nowak, A. Tomczak, *Jerzy Fryderyk Wilhelm Rüdiger i jego plany Torunia i Chełmna z drugiej połowy XVIII w.* [w:] *Kartografia forteczna. Z dziejów kartografii*, t. 5, red. A. Tomczak, Warszawa 1991; *Chełmno*, oprac. historyczne Z.H. Nowak, oprac. kartograficzne Z. Kozieł [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, t. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, red. A. Czacharowski, z. 3, Toruń 1999..

²⁷ Z.H. Nowak, *Dzieje Chełmna do końca XVIII wieku* [w:] *Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1987, s. 82–83.

innych problemów miasta było choćby przejście w 1422 r. przez cech kramarzy Domu Kupieckiego (Kompanijnego)²⁸. W mieście osiedlili się także kupcy z Anglii (do niedawna konkurenci kupców chełmińskich), zakładając swój skład, nazywany w następnych wiekach Domem Angielskim lub Pakuszem (Packhaus)²⁹. Przemiany te wpłynęły także na strukturę społeczną i zawodową na planie miasta. Należy jednak zaznaczyć, że dogłębna analiza socjotopograficzna w przypadku Chełmna jest dość mocno ograniczona z powodu braku źródeł umożliwiających określenie, jakimi profesjami zajmowali się poszczególni mieszkańcy danego kwartału. Na problem ten zwrócił uwagę już Tomasz Jasiński w opracowaniu dotyczącym przedmieść Torunia i Chełmna³⁰. Pewnych informacji dostarcza rękopis zawierający wykazy rzemieślników z lat około 1407–1430, pogrupowane według rzemiosł: rzeźniczego, sukienniczego, szewskiego i kuśnierskiego³¹. Pozwalają one na pewną identyfikację nazwisk w wykazach czynszowych i określenie zawodów części mieszkańców. O profesjach wykonywanych przez niektórych mieszczan z kwartału większego dowiadujemy się także z zapisów w księdze czynszowej (*Registrum censuum civitatis Colmensis*), gdzie wyróżniono na początku spisów czynsze kilku mieszczan trudniących się m.in. zawodami metalowymi, a także właścicieli bud³². Poza tymi przekazami trzeba szukać pojedynczych wzmianek i informacji w innych księgach.

W kwartale wielkim zamieszkiwało kilka grup zawodowych średniowiecznego Chełmna. Na czoło wysuwają się przede wszystkim najbardziej zamożni i aktywni przedstawiciele patrycjatu stanowiący elitę władczą w Chełmnie. Są to głównie kupcy, jednakże, jak już wspomniano, koncentrujący się w omawianym okresie bardziej na wykorzystaniu swoich posiadłości na terenie patrymonium aniżeli na wielkim handlu dalekosiężnym. Wśród nich należy wymienić Lorentza Koniga, burmistrza i sędziego ławy miejskiej, Johanna Stercza, burmistrza³³, Lorentcza von

²⁸ GSPK, XX HA, OF, ref. 83, s. 142–143.

²⁹ F. Schultz, *Die Stadt Kulm...*, s. 133; Z.H. Nowak, *Dzieje Chełmna...*, s. 88.

³⁰ T. Jasiński, *Przedmieścia...*, s. 122–123.

³¹ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 3, s. 110–117.

³² *Ibidem*, Nr. 4, s. 2–4.

³³ Z.H. Nowak, *Starania o założenie uniwersytetu w Chełmnie w XIV i XV w.*, ZH 1966, t. 31, z. 4, s. 16–18; *idem*, *Burmistrz chełmiński Jan Sterz, dyplomata i przedstawiciel opozycji antykrzyżackiej w pierwszej połowie XV wieku*

der Leynaw, sędziego ławy miejskiej, Hannusa Matczke, rajcę, czy sędziów ławy Lorentza Rormana i Niclosa Kolera. Większość z nich posiadała swoje kamienice w południowej pierzei rynku, przy ulicy św. Ducha lub ul. Grubińskiej. Jak wynika z wykazów czynszowych, niektórzy przedstawiciele ścisłej elity mieszczańskiej, działający aktywnie w radzie i innych urzędach, posiadali kilka nieruchomości w obrębie murów miejskich. Przykładem może być Niclos Koler, posiadający zarówno kamienicę narożną koło kościoła farnego, jak i jedną z kamienic w południowej pierzei rynku³⁴. W strukturze zawodowej mieszkańców kwartału wielkiego wyróżnia się kilka profesji – przede wszystkim licznych przedstawicieli cechu sukienników, którzy zamieszkiwali głównie ul. Sukienniczą, ale także ul. Woźną. Po zidentyfikowaniu nazwisk można wymienić trzech mieszkańców takiej profesji, choć zapewne było ich tam więcej. Przy tej ulicy można odnaleźć także trzech przedstawicieli innego rzemiosła tekstylnego, czyli płócienników. Dość dobrze rozpoznana struktura zawodowa zarysowuje się przy ul. Rzeźnickiej. Są to przede wszystkim rzeźnicy: Marcus Dunneseyte, Wolfram i Hannus Rebentcz. Pierwszy z nich posiadał także nieruchomość przy ul. Grubińskiej. Ulicę Rzeźnicką zamieszkiwali również szewcy (czterech mieszkańców). Z racji bliskości łaźni miejskiej, naprzeciwko niej, mieszkał łaźniownik. Sama łaźnia mogła się znajdować w zabudowaniach na tyłach ostatniej działki narożnej, u wylotu ul. Rzeźnickiej na rynek. Kamienica frontowa przy rynku mogła należeć do Niclosa Lange, piekarza. Przy tej ulicy mieszkał także krawiec Peter Namslaw. Swój dom miał tam również Johannes Schonaw, którego można identyfikować ze starym pisarzem miejskim³⁵.

Główny i najbardziej reprezentacyjny szlak komunikacyjny kwartału wielkiego, a więc ul. Grubińską, zamieszkiwali przedstawiciele kilku profesji. W pierzei należącej do kwartału wielkiego

---

[w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Studia ofiarowane profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. R. Czaja, J. Tandecki, Toruń 1996, s. 235–242.

³⁴ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 3, k. 1: „bys uff das orthus, de Niclos Koler innwewonnet keyn dem kyrchofe obir”.

³⁵ D. Heckmann, *Der öffentliche Notar im Geflecht der preussischen Schreiber des frühen 15. Jahrhunderts* [w:] *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica XIX. Yearbook for the Study of the Military Ordens*, Toruń 2014, s. 164; B. Jähniß, *Schönau, Johannes, öffentlicher Notar, Stadtschreiber von Kulm*, [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 5, Lf. 3, Marburg 2015, s. 2219.

można wymienić płatnerza (*sarwechter*) i słodownika (*meltzer*). Na końcu ulicy, tuż przy bramie miejskiej, mieszkał pochodzący z Wybcza karczmarz (*kretzemer*) trudniący się najpewniej też piwowarstwem. Zapewne zamieszkiwało tam więcej przedstawicieli różnych rzemiosł, jednakże brak danych źródłowych nie pozwala na ich dokładne wymienienie. Wśród mieszkańców tej ulicy widzimy także mieszczan posiadających kilka nieruchomości, jak chociażby Niclos Osterrode, który miał dwa domy. Przy Grubińskiej mieszkał także Andrewis Willisch, członek Bractwa Kramarzy, będący, jak już wspomniano, przedstawicielem osiadłych w mieście angielskich kupców związanych z założoną tu faktorią i Bractwem Kramarzy³⁶.

Kolejnym dobrze rozpoznany fragmentem kwartału wielkiego jest ul. Woźna, biegnąca na południe od ul. Grubińskiej, przecinając Sukienniczą. Spotykamy przy niej aptekarza (Apteker Becker), co świadczy o istnieniu w XV-wiecznym Chełmnie apteki. Z racji bliskości ul. Sukienniczej swoje domy mieli tam również przedstawiciele rzemiosł tekstylnych, a więc sukiennicy i płóciennicy (Hans Gorlicz, Gemeyne Mertin). Ponadto można zidentyfikować piwowara (*brauer*), piekarza (Fensterleyn), słodownika (Niclos Meltzer), węglarza (Pawel, *banszy*), garbarza (Hans Gerber) i cieślę (Clymke, *zhymmerman*). Analizując strukturę zawodową Chełmna, widać, że Woźna stanowiła ulicę mniej atrakcyjną, o drugorzędnym znaczeniu, choć w jej okolicy zamieszkiwali także przedstawiciele licznego cechu sukienniczego, co wynikało z bliskości ul. Sukienniczej.

Dość interesującą częścią omawianego kwartału była ul. Polska (Polnischegasse), znajdująca się w sąsiedztwie kościoła św. Ducha, w południowej części kwartału. Jak już sama nazwa wskazuje, zamieszkiwały przy niej głównie osoby przybyłe z terenów Królestwa Polskiego (np. Jan Czanse, Andris Kossogowsky, Schudewicz, Jost Kossowsky). Spośród profesji mieszkańców tej części miasta na czoło wysuwa się płóciennictwo (trzech rzemieślników), ale zamieszkiwał tam także dzwonnik (*Glockener*). Na ul. Polskiej musiały stać także liczne spichlerze, gdyż źródła wymieniają takie obiekty należące do osób duchownych – proboszcza kościoła św. Ducha i proboszcza kościoła benedyktynek³⁷.

³⁶ GSPK, XX HA, OF, ref. 83, s. 120.

³⁷ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 9.

Ostatni fragment kwartału, który można poddać analizie pod względem struktury zawodowej, to południowa część ul. św. Ducha. Zamieszkiwali tu przede wszystkim przedstawiciele rzemiosł metalowych, jak kowal (*kleinsmydt*), ale także rzemiosł budowlanych – strycharz (*czigilstreicher*). Odcinek ulicy położony bliżej rynku, za ul. Sukienniczą, był także miejscem zamieszkania kilku zamożnych przedstawicieli patrycjatu, np. Tylemana von Drere (sukiennik) czy Hannusa Ostirrode.

Z przeprowadzonej analizy wyłania się dość spójny i wyraźny zarys struktury społecznej i zawodowej mieszkańców, ujęty w przestrzeni kwartału wielkiego miasta Chełmna. W obrazie tym są widoczne pewne typowe schematy spotykane w innych miastach, jak choćby skupienie przy jednej ulicy przedstawicieli konkretnej profesji rzemieślniczej. Także członkowie patrycjatu, obecni w aparacie administracji miasta, kupcy i kramarze zamieszkiwali określone fragmenty kwartału, najczęściej najbardziej atrakcyjne działki położone przy pierzei rynku i ul. Grubińskiej. Nietypową cechą widoczną w strukturze społecznej Chełmna pierwszej połowy XV w. jest natomiast niewielki stopień komasacji nieruchomości w rękach jednego przedstawiciela elity mieszczańskiej. Tylko kilku patrycjuszów było posiadaczami więcej niż jednego domu lub działki w obrębie murów miasta. Może to świadczyć o pewnym stopniu zubożenia w tym czasie mieszczan chełmińskich. Inaczej sytuacja ta zarysowuje się już poza murami, gdzie patrycjat chętnie gromadził nieruchomości w postaci winnic i ogrodów, korzystając z dużego patrymonium miejskiego, co z kolei dowodzi o poszukiwaniu przez patrycjuszów nowych źródeł bogacenia się po upadku handlu dalekosiężnego w Chełmnie.

Zarysowany powyżej przekrój struktury społecznej i zawodowej mieszkańców Chełmna kwartału wielkiego w pierwszej połowie XV w. stanowi pewną próbę badawczą. Potwierdza ona, że jest możliwe, przynajmniej w pewnym stopniu, zrekonstruowanie socjotopografii Chełmna z wykorzystaniem zachowanych ksiąg miejskich. Ukazuje także problemy, jakie można napotkać przy opracowaniu tego tematu, szczególnie w odniesieniu do niekompletnych przekazów źródłowych. Zarysowanie całościowej struktury społecznej i zawodowej średniowiecznego Chełmna komplikuje brak danych dotyczących profesji poszczególnych mieszczan, odnotowanych w rejestrach czynszowych. Z tego powodu powstaje spora luka w strukturze, a sam obraz socjotopografii jest niepełny. Jednak

przedstawione wyżej metody oraz baza źródłowa mogą być wykorzystane w odniesieniu do pozostałych trzech kwartałów miasta i stworzenia całościowego obrazu struktury społecznej i zawodowej. Powyższe studium może być przyczynkiem do dalszych działań w tym kierunku, na które z pewnością Chełmno zasługuje.

Aneks

Aneks stanowi wykaz mieszkańców, będący kompilacją zebranego materiału źródłowego z rejestrów czynszowych (przede wszystkim szosu), oraz załączony do niego plan miasta. Wykaz nie jest edycją źródłową. W podpunktach do głównych pozycji umiejscowiono nazwiska mieszkańców będących współwłaścicielami danej nieruchomości lub mieszkających na działce właściciela (oficyna, dom tylny itp.). Podstawą do stworzenia siatki działek i parcel na planie miasta Chełmna były plany Rüdigera z końca XVIII w.

Na planie oznaczono odpowiednimi kolorami działki zamieszkiwane przez przedstawicieli różnych grup zawodowych: żółtym oznaczono kupców i kramarzy oraz ogólnie ujętą grupę patrycjatu chełmińskiego; niebieskim – rzemiosła tekstylne (sukiennicy, płóciennicy); czerwonym – rzemiosła metalowe (kowale, płatnerze); zielonym – rzemiosła spożywcze (piekarze, rzeźnicy, piwowarzy, słodownicy); brązowym – rzemiosła skórzanе (szewcy, garbarze); różowym – usługi osobiste; jasnoszarym – rzemiosła budowlane; ciemnoszarym – rzemiosła drewniane.

Budynki publiczne i kościoły

- I. Ratusz
- II. Kościół farny Wniebowzięcia NMP
- III. Kościół św. Piotra i Pawła oraz klasztor dominikanów
- IV. Kościół św. św. Jakuba i Mikołaja oraz klasztor franciszkanów
- V. Kościół i klasztor cysterek-benedyktynek
- VI. Kościół i szpital św. Ducha
- VI. Kościół św. Marcina
- VII. Dom Kompanijny (Kumpanhus)
- VIII. Łaźnia miejska
- IX. Młyn koński i szafarnia przy klasztorze franciszkanów

- X. Kolegium, późniejsza Akademia Chełmińska. Zabudowania szkoły i siedziby Braci Wspólnego Życia 1473–I poł. XVI w.
 XI. Słodownia przy klasztorze benedyktynek

Il. 1 Struktura zawodowa mieszczan chełmińskich w kwartale większym (ok. 1430–1457)

Źródło: opracowanie własne autora.

Kwartał Większy (Quartale Maius)

1. Lorentcz Volkmar – kamienica przy ulicy św. Ducha³⁸
2. Lorentcz Konnig, później Marcus von Berge – kamienica przy ulicy św. Ducha

³⁸ Spis szosu, rejestr opłat wartowniczej (Wechtgeld) i rowowej (GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6) rozpoczyna się najprawdopodobniej od najbliższego rynkowi odcinka ul. św. Ducha (dzisiejsza ul. Toruńska), gdzie stały kamienice w miejscu późniejszego seminarium księży misjonarzy. Pierwszą nieruchomość znajdującą się w południowej pierzei rynku posiadał Niclos Koler, który w wykazach szosu widnieje dopiero na 4. pozycji od początku spisu, co sugeruje, że wymienieni wcześniej właściciele posiadali działki przy ul. św. Ducha. Położenie działki Niclosa Kolera jest znane z opisu kwartałów miasta Chełmna w księdze czynszowej z lat 1407–1430 (GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 3, k. 1). Kolejni wymienieni po nim mieszczanie byli właścicielami kamienic stojących już przy południowej pierzei rynku.

3. Philip Symenow, wcześniej Marcus Konnig – kamienica przy ulicy św. Ducha³⁹
- 3a. Hannos Conradt
4. Claus von der Brugke – pierwsza kamienica przy ulicy św. Ducha od rynku⁴⁰
5. Niclos Koler – kamienica narożna przy rynku, naprzeciwko cmentarza farnego⁴¹
- 5a. Die Rosynne z córką (Ire Tochtir)
6. Lorentcz von der Leynaw (Lynaw), wcześniej Stockich – kamienica przy rynku
7. Peter Wunderlich – kamienica przy rynku
8. Jacob Lange – kamienica przy rynku
9. Johann Stercz, później Heinrich Vocke (Focke) – kamienica przy rynku
10. Balthazar Czatemantell (Czotemantell) – kamienica przy rynku
- 10a. Hans Plote
- 10b. Mattis Czeytetz
- 10c. Kratcze
11. Hans Matczke i Gregor Stolin – kamienica przy rynku
- 11a. Vochs (Heinrich) – kamienica przy rynku
- 11b. Mattis Frauenstadt
- 11c. Symon von Glase
- 11d. Stolins Knecht
12. Niclos Koler – kamienica przy rynku
- 12a. Peter Czelerynne
- 12b. Hans Beyer
13. Hans Treutel – kamienica przy rynku
- 13a. Vischmit (Faschmit)
14. Lange Niclos (piekarz) – kamienica narożna przy rynku
- 14a. Albrecht Glasow z synem
- 14b. Cleyne Lorentcz Czygeler (Jacob Czigeler)

---

³⁹ GSPK, XX HA, OF, ref. 83, s. 127: „Item dominus Philippus de Symenow [...] in domo sua ex opposite thore ecclesiae parrachiali”.

⁴⁰ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 3, k. 1: „unde von demselbin orthuese die gassen vor her Claws von der Brucken niderczugee nde bys in das Heyligen Geystes Thorn, allis das, do uff die Linkehanth ist gelegen”.

⁴¹ *Ibidem*, k. 1: „bys uff das orthus, de Niclos Koler innwewonnet keyn dem kyrchofe obir”.

15. Peter Rodaw (szewc) – dom przy ulicy Rzeźnickiej⁴²
- 15a. Hannos Rebnicz
- 15b. Fynsblumechyn
- 15c. Niclos Revelt
16. Hans Seywit – dom przy ulicy Rzeźnickiej
17. Hans von Witkow – dom przy ulicy Rzeźnickiej
18. Stephan Unruge – dom przy ulicy Rzeźnickiej
19. Hans Sylberg – dom przy ulicy Rzeźnickiej
20. Mertin Wilde – dom przy ulicy Rzeźnickiej
21. Niclos Grobener, później Mattis Gambycz – dom przy ulicy Rzeźnickiej
22. Spilner (szewc), później Caspar Messersmedt – dom przy ulicy Rzeźnickiej
23. Mattis Resemberg – dom przy ulicy Rzeźnickiej
24. Peter Namslaw (krawiec) – dom przy ulicy Rzeźnickiej
25. Hynrich Kolleberg, później Peter Neisser z czeladnikiem – dom przy ulicy Rzeźnickiej
- 25a. Hans Koch
26. Johann Schonaw, później Hannus Malkow – dom przy ulicy Rzeźnickiej
- 26a. Beyer (szewc)
- 26b. Marcus Duneseyte (rzeźnik), Buke Wolfram (rzeźnik)
27. Hannus Cletten – dom przy ulicy Rzeźnickiej
- 27a. Pfulmanynne – w domu należącym do Hannusa Clettena⁴³
- 27b. Schetzeler (szewc) – domownik Hannusa Clettena⁴⁴
28. Lorentz Bertold, Michil Weburg – dom przy ulicy Rzeźnickiej⁴⁵

---

⁴² Ulica Rzeźnicka (Kottelgasse) biegła na południe od rynku (dzisiejsza ul. gen. J Hallera). Jej położenie udało się określić dzięki umiejscowieniu łaźni miejskiej, która znajdowała się przy niej. Obiekt ten stał naprzeciwko narożnej kamienicy Hansa Sarwechtera (zob. przyp. 46).

⁴³ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 4, s. 23: „Tenetur 5 sc. Von irem Hawse und wonunge in der Kottelgassen gelegen Hannos Kletten gewest”; zob też: *Ein Kulmer Zinsbuch...*, nr 48.

⁴⁴ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 30: „-/Klette-/ <Schetzeler, den Hussgenosse>”.

⁴⁵ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 4, s. 22: „Lorentz Bertold. Tenetur 5 sc. von seynen Huss sie in wonunge in der Kottelgasse gelegen. Item tenetur ½ mr von diesem selbige Erbe Michil Weburg gewest”.

29. Hans Unruge – dom przy ulicy Rzeźnickiej, naprzeciwko łaźni⁴⁶
30. Jacob Kesseling – dom przy ulicy Rzeźnickiej, razem z Hannusem Rebentczem (rzeźnikiem). Kolejny właściciel – Peter Czwickell⁴⁷
31. Symona (Symon Bader) – łaźiebnik, dom przy ulicy Rzeźnickiej, naprzeciwko łaźni, dawniej należący do Jacoba Kesseling i Materynne⁴⁸
- 31a. Perszke (Persske) domostwo (Hofestat) za domem Symona łaźiebnika⁴⁹
32. Hans Sarwechter (Zarwechter), płatnerz – kamienica narożna naprzeciwko łaźni miejskiej, wcześniej należąca do Niclosa Penynga, na początku ulicy Grubińskiej⁵⁰
- 32a. Niclos Burhard (Wolff)⁵¹
33. Niclos Freyslebin – dom obok Sarwechtera przy ulicy Grubińskiej⁵²
- 33a. Michel Meltzer – oficyna⁵³

⁴⁶ *Ibidem*, s. 22: „Tenetur 21 sc. Von sienen Hawsse do her wonet in der Kottelgassen kegin der Badestobin obir gelegen”; *Ein Kulmer Zinsbuch...*, nr 45: „Item tenetur 4 sc. von der hofestat, die Lorenz Bertold gewest ist, in der Kottelgassen gelegen”.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 22: „Jacob Keseling. Tenetur 3 fird. In sein Haws in der Kottelgassen kegin der Badestobin obir gelegen etczwen der Materynne geweste. /-Hannos Rebentcz-/ /-Jacob Keseling-/ , Peter Czwickel, Lorentz Rormann”.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 21: „Tenetur 15 sc. in seyn huss in der Kottelgassen kegin der Badestoben obir gelegen etczwenn der /-Materynne gewest-/ <den Keseling gewest>”.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 32: „Tenetur ½ sc. Von seyne Hewschen uff der Ecken kegen des Botis houe gelegen. Item 1 sc. Von der Hofestat in der Kottelgasse kegen der Badestoben obir gelegen Symons Baders gewest und her hot gelowbet hofestat czu bauwen”.

⁵⁰ Pierwszy dom przy ulicy Grubińskiej na rogu rynku. Kolejni, wymienieni po nim mieszczenie byli właścicielami domów stojących przy południowej pierzei tej ulicy aż do bramy Grubińskiej (GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 4, s. 2); *ibidem*, s. 21: „1 mr 7 sc. Von seinem hawsse in der Grobenischen gassen gelegen uff dem orte kegen der Batstoben, etczwen Niclos Penyng”; zob. też: *Ein Kulmer Zinsbuch...*, nr 41.

⁵¹ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 4, s. 21: „Sarwechter und Niclos Burhard als Wolff Tenetur man contracta? Tres mr. und 1.2 sc von iren wonungen in der Grobenischen gassen uff dem orte kegen der Badestoben obir gelegen etczwen Niclos Penyngs gewest”.

⁵² *Ibidem*, s. 2: „Tenetur ½ mr von seinem Hawsse in der Grobenisschen Gassen gelegen bey Hans Sarwechter Erbe diese 1.2 mr. Ist mit XII mr. abeczulosen”.

⁵³ *Ein Kulmer Zinsbuch...*, nr 42: „Niclos Freysleben, Michel Meltzer”.

34. Springenberg – domostwo wewnątrz parceli przy ulicy Grubińskiej, za dojazdem⁵⁴
35. Marcus Duneseyte (rzeźnik) – dom przy ulicy Grubińskiej
36. Niclosa Fronaw – dom przy ulicy Grubińskiej
37. Peter Frederich – dom przy ulicy Grubińskiej
38. Niclos Lindener, Mathis Symon – dom przy ulicy Grubińskiej
39. Andrewis Willisch – dom przy ulicy Grubińskiej
40. Lorentcz Rorman – dom przy ulicy Grubińskiej⁵⁵
41. Lorentcz von der Lynaw – dom przy ulicy Grubińskiej
42. Mattis, Hannos, Junge Jacob – dom przy ulicy Grubińskiej
43. Mattis Rewe – dom przy ulicy Grubińskiej
44. Hans Seyler – dom przy ulicy Grubińskiej
45. Peter Salefeld – dom przy ulicy Grubińskiej
46. Burhard Leymgrube – dom przy ulicy Grubińskiej
- 46a. dwóch domowników
47. Niclos Osterrode – dom przy ulicy Grubińskiej
48. Bartusch (Bartis) Hocke – dom przy ulicy Grubińskiej
49. Jacob Malkow – dom przy ulicy Grubińskiej
50. Pael Hecht – dom przy ulicy Grubińskiej,
51. Hannus von Leysow z domownikiem – dom przy ulicy Grubińskiej
52. Frantczke Stuter, Joachim – dom przy ulicy Grubińskiej
53. Niclos Goltberg, seyn Mutter – dom przy ulicy Grubińskiej
54. Niclos Osterrode – kamienica przy ulicy Grubińskiej przy bramie⁵⁶
- 54a. Kretczmer von Wopetcz
55. Spichlerz należący do Hannusa Sturczenawa położony między bramą Grubińską a Sukienniczą, za Niclosem

⁵⁴ *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 48: „Tenetur 1 mr. In sien mittehauschin hyndene by deyner dorchvardt in der Grobenischengassen gelegen, mit 12 mr. Abeczukouffen. Terminus Martini”.

⁵⁵ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkps 358, vol. IV/4: „Item tres marcas in domo Laurencii Rorman oculi in Platea Grobmenise”.

⁵⁶ Najprawdopodobniej jest to kamienica przy południowej pierzei ul. Grubińskiej, pierwsza przy bramie (obecnie o fasadzie barokowej). Położenie nieruchomości Niclosa Osterrode sugeruje informacja o spichlerzu Hannusa Sturczenawa, który znajdował się w głębi kwartału, między bramami Grubińską i Sukienniczą, właśnie za domem Niclosa Osterrode (zob. przyp. 57).

- Osterrode, a także za Paelem Leymkleckerem, należący wcześniej do Niclosa Gerbersa⁵⁷
56. Pael Leymklecker – dom przy bramie Sukienniczej, naprzeciw bramy Grubińskiej⁵⁸
  57. Hans Schonenberg – dom przy ulicy Sukienniczej⁵⁹
  58. Hans Reicher – dom przy ulicy Sukienniczej
  59. Der Alde Gotke – dom przy ulicy Sukienniczej
  60. Petir Bogendorff – dom przy ulicy Sukienniczej
  61. Merten Schonensee – dom przy ulicy Sukienniczej
  62. Michil Hirsberg – dom przy ulicy Sukienniczej
  63. Stentzell – dom przy ulicy Sukienniczej
  64. Hans Jenechin – dom przy ulicy Sukienniczej
  65. Niclos Monter – dom przy ulicy Sukienniczej
  66. Nitcze von Grobin – dom przy ulicy Sukienniczej
  67. Heyne (Heymke) von Ewir – dom przy ulicy Sukienniczej
  68. Gambolis – dom przy ulicy Sukienniczej
  69. Mattis Zymmermann (Czymmerman) – dom przy ulicy Sukienniczej
  70. Tileman Kammerer – dom narożny przy ulicy Woźnej⁶⁰
  71. Beyer – domostwo (Beyers Hof) naprzeciwko Kansy Pawel (córci)⁶¹
  72. Jenchen von Segersdorf – dom przy ulicy Woźnej
  73. Hans Gerber (garbarz) – dom przy ulicy Woźnej⁶²

⁵⁷ *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 284: „von eyne speycher, gelegen zwischen dem Woleweber und Grobenyssche Thor, hynder Niclos Osterrode, Niclos Gerbers gewest <Nu hinder Pael Leymklecker leyt>”.

⁵⁸ *Ibidem*, nr 311: „von seyme hawsze bym Wollenweber Thor gelegen kem Grabnisschen Thor – ”.

⁵⁹ Początek północnej pierzei ul. Sukienniczej (Wollenwebergasse). Pisarz spisywał czynszowników z tej pierzei ulicy, aż do ul. Woźnej (Botengasse, Bottilgasse), czyli dzisiejszej Wodnej.

⁶⁰ Pierwszy dom na rogu ul. Sukienniczej (Wollenwebergasse) i Woźnej (Botengasse, Bottilgasse) należący do Tilemana Kammerer. W rejestrach jego nazwisko zapisano razem z Beyerem, który miał domostwo (Beyers Hof) przy ul. Woźnej (GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 7, 66; *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 116, 274).

⁶¹ *Ein Kulmer Zinsbuch...*, nr 79: „Kansy Pawels tochter. Item tenetur 1 firdung in seyn haus, off der ecken in der Bottengassen gelegen ken Beyers hause obir, dy mr. mit 10 mr abeczulosen”.

⁶² *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 116: „/-Hans Gerwer/- <Hannus Gerber, Lucas>. Tenetur 7 sc. De domo sua <in der Botilgasse gelegen bey Beyers hoff. Terminus Pasce>”.

- 73a. Lucas, Jurge Papaw – dom między Gemeyne Mertinem i Pfefferem⁶³
74. Gemeyne Mertin (plóciennik) – dom przy ulicy Woźnej
75. Merten Bruwer i Peter Leistener – dom przy ulicy Woźnej⁶⁴
- 75a. Hans Gorlicz (sukiennik)
76. Bogusch – dom przy ulicy Woźnej między Peterem Leistenerem i Pawłem Brauwerem
- 76a. Peter Weyman
- 76b. Syn Mertina Czymmermana
77. Augustyn Zittaw – dom przy ulicy Woźnej
- 77a. Apteker Becker razem z Clymkem (cieślą), Uyodo Sbanzczadennusem – dom przy Auguście Zittaw⁶⁵
78. Gemeyne Mertin (plóciennik) – dom przy ulicy Woźnej
79. Mattis Korber – dom przy ulicy Woźnej, między Mertinem Gemeyne i Banszy Pawel⁶⁶
80. Mattis Kaldenborn, Weythgenantcz tochter, Sackorowsky, Wenczky, Kansy (Banszy) Pawels tochter – dom przy Botengasse (Bottilgasse) narożny. Dom przekazany Niclosowi Meltzer przez Kaldenborna w 1423 r. Mieszkał wówczas razem z Fensterleynem (piekarzem)⁶⁷
81. Merten Puppchen i Niclos Possil – dom przy ulicy Sukienniczej (Wollenwebergasse).
82. Mattis Wolff (później wdowa Wolfynne) i Niclos Borreman – dom przy ulicy Sukienniczej
83. Crasmus Gamerath (rzeźnik), Michael Kuntczchen (Cuntcze) i Lorentcz Jenchen – dom przy ulicy Sukienniczej

⁶³ *Ibidem*, nr 117: „Lucas ut supra. Item tenetur ½ mr. de domo Jurge Papaws gewest, gelegin in der Botilgassen zwusschen Pfeffer und gemeyne Mertin”.

⁶⁴ *Ibidem*, nr 118: „in Botilgasse gelegen zwisschen Peter Leystener und Pauwel Brauwer”.

⁶⁵ *Ibidem*, nr 7: „/-Apteker Becker-/ <Cklymke, eyn zhymmerman, Uyodo Sbanzczadennus> Tenetur 1 mr. In sien haws in der Botengassen gelegen by Augustin Sittaw, etczwen meisters Steynchins gewest”.

⁶⁶ *Ibidem*, nr 274: „Mattis Korber. Tenetur ½ fird. Von seyme hawsze gelegen in der Botengassen zwyschen gemeyne Mertin unde baszny Pauel, der uf der ecke wonet schykes ken Beyer obir”.

⁶⁷ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 4, s. 31: „/-Mattis Kaldenborn-/ <Weythgenantcz tochter> <Sackorowsky, Wenczky>, <Kansy Pawels tochter>. Tenetur 1 sc. In sein Haws uff der ecken in der Botengassen kegin Vrischmutis Husse obir gelegen die mr. Mit X marken wedirkowfen”.

84. Hans Bierczan, Brugkner, Jacob Weltfurste, Niclos Kotelter – dom przy ulicy Sukienniczej
85. Reiche Paweł, później Hannos Swartcze – dom przy ulicy Sukienniczej
86. Franczke Wolfram, Niclos Vallekittel, Possil – dom przy ulicy Sukienniczej
- 86a. Clara, siostra Wolframa, Niclos Koch, Materne Schowbell
87. Niclos Crause (płóciennik) (później wdowa Krausynne), Heydenrich – dom przy ulicy Sukienniczej
88. Kirstan Kretkaw – dom przy ulicy Sukienniczej, obok Lewpolda⁶⁸, później należał do Niclosa Ione
- 88a. Spichlerz szyprów (Schiffalute Speycher)⁶⁹
89. Peter Lupold, sukiennik (Lorenz Lewpold) – dom przy ulicy Sukienniczej⁷⁰
90. Lorentz Eberhard – dom przy ulicy Sukienniczej
91. Ludwig Melczer, sukiennik – dom przy ulicy Sukienniczej
92. Strymehen (później wdowa Strymehynne), Herman von Kowal (później wdowa Hanna Cowallynne) – dom przy ulicy Sukienniczej
- 92a. Hans Pael, Michel Weythlender
93. Mertin Schonsee, sukiennik – dom przy ulicy Sukienniczej
94. Andrewis Hundhowpt, później Michel Philipus – dom przy ulicy Sukienniczej, na rogu, naprzeciwko bramy⁷¹
95. Hans Groeman, później Tylemann von Pantkensee – dom przy ulicy Sukienniczej
96. Petir Weytgenandt – dom przy ulicy Sukienniczej
97. Niclos Jokusch – dom przy ulicy Sukienniczej
98. Symon Gerber – dom przy ulicy Sukienniczej
99. Petir Joch – dom przy ulicy Sukienniczej

---

⁶⁸ Początek południowej strony ul. Sukienniczej od bramy Sukienniczej. Pisarz po zakończeniu spisowywania podatników do końca północnej pierzei ulicy mógł rozpocząć spis od jej początku, czyli przy bramie (GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 6, 35); *Ein Kulmer Zinsbuch...*, nr 66: „Niclos Ione, von eyme hausse und eyner spulen, bey Lorentz Lewpoldes ecke gelegen, kegen der meuer in der Wollenwebergasse uff der ecke, Hanns Fogels gewest”.

⁶⁹ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 65: „Kirstan Kretkaw, Seyhind, Schiffalute Speych[er]”.

⁷⁰ Zob. przyp. 68.

⁷¹ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 64; *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 6: „Tenetur ½ mr. Zinsis in sien haws in der Wollenweber uf der ecken kegen dem thore gelegen”.

99. Mattis Hyrte (Hirte) – dom przy ulicy Sukienniczej
 99. Jacob Waltfurste – dom przy ulicy Sukienniczej
 100. Storeck – dom przy ulicy Sukienniczej
 101. Przech Bretsneyder (tracz?) – dom przy ulicy Sukienniczej
 102. Hans Treske – dom przy ulicy Sukienniczej
 103. Nitcze – dom przy ulicy Sukienniczej
 104. Jost – dom przy ulicy Sukienniczej
 105. Peter Nachtegal – dom przy ulicy Polskiej, na rogu, obok Symonynnego, naprzeciwko muru (należący później do Michila Gaczke i Gregora von Crossen)⁷²
 107a. Schudewicz – dom przy ulicy Polskiej, koło muru⁷³
 107b. Jennisch Kuschin – dom przy ulicy Polskiej
 105. Staske – dom przy ulicy Polskiej
 106. Jost Kossowski (później Kossaffskynne) – dom przy ulicy Polskiej⁷⁴
 107. Spichlerz należący do proboszcza kościoła benedyktynek⁷⁵
 110a. Pusty spichlerz należący do proboszcza kościoła św. Ducha⁷⁶
 107. Hans Gorlitz (Garlicz) oraz Czenpfennig Leynenweber, płóciennik – dom przy ulicy Polskiej⁷⁷
 108. Glockener (Mertin Koch, Hans Tyme, Steffan Weyse, płóciennik) – dom przy ulicy Polskiej
 108. Niclos Arnold (wcześniej Pawel Wachtel) – dom przy ulicy Polskiej⁷⁸, lokator – Wyman⁷⁹
 113a. Niclos Gromisch, Mertin Czymmermann, Michel Unruge
 108. Gemeyne Mertin, później stary Andrzej (Alde Andris), Hans Czigelger – dom przy ulicy Polskiej

⁷² *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 152: „Peter Nachtegal in der Polnisschen Gassen [...] <uf der Ecke bey der Symonynne von Colmensee gelegen als man in dy Schudewicz geet, ken der mawerwert>”; zob. też *ibidem*, nr 373.

⁷³ *Ibidem*, nr 152.

⁷⁴ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 9: „Jost Kossoffsky platenau”.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 9: „Nonnen probist speycher platenau”.

⁷⁶ *Ibidem*: „Probist czum dem heyligen geiste eyn wuste speicher stat”.

⁷⁷ *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 9: „/-Czenpfennig Leynenweber-/ <Garlicz> Tenetur 7 sc. In sein haws in der Polnisschen Gassen gelegen kegen dem Heiligen Geiste”.

⁷⁸ *Ein Kulmer Zinsbuch...*, nr 82: „Niclos Arnolt. Tenetur 1 f. von seynem huse, in der Polnisschen Gassen kegen dem Heyligen Geiste gelegen, etwenen Paul Wachtel gewest”.

⁷⁹ GSPK, XIV HA, 322A, Nr. 6, s. 37: „Der Wyman in Arnoldt Hus”.

109. Bartel Karreman, Jacob Leynweber (plóciennik), Bartke Waltfurste – dom przy ulicy Polskiej
110. Hans Smydt, Hans Hofemann – dom przy ulicy Polskiej
111. Jan Czanse, Andris Kossogowsky, Steffan Siwit – dom przy ulicy Polskiej
- 117a. Peter, Ditterich, Bartusch, Staske, Mattis, Jacob – poloni
111. Andrewis Grotcz – dom przy ulicy św. Ducha należący do Michila Polana, brata Kuschina⁸⁰
112. Tempelfeldynne, Hans Roske – dom przy ulicy św. Ducha
113. Tyleman von Drere (sukiennik) – dom przy ulicy św. Ducha – obok Kleynsmydta⁸¹
114. Mattis Kleynsmydt – dom przy ulicy św. Ducha
115. Niclos Kleynsmydt – dom przy ulicy św. Ducha, obok Hannusa Ostirrode⁸²
116. Hannus Ostirrode – dom przy ulicy św. Ducha, na rogu⁸³
117. Andrewis Druena ader Lorentcz – dom przy ulicy św. Ducha, naprzeciwko Hannusa Ostirrode⁸⁴
- 124a. Nicclos Krzyschan – dom należący do Czygilstreychera, przy ulicy św. Ducha⁸⁵
117. Hannus Drenaw – dom przy ulicy Sukienniczej, obok Hannusa Wolffa za Hannusem Ostirrode⁸⁶
118. Hannus Wolff – dom przy ulicy Sukienniczej
119. Andrewis Wasserfurers – dom przy ulicy Sukienniczej⁸⁷
- 127a. Jurge Rothe – w domu Andrewisa Wasserfurers

⁸⁰ *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 240, 469: „von seyme hawsze bey dem Heyligengeiste gelegen, Michil Polans, Kuschen bruder gewest”.

⁸¹ *Ibidem*, nr 305: „von seyme hawsze in der Heyligengeystgasse bey Nicclos Cleynsmydt gelegen, von der Follensteynynne gegeben vor eyn testament”.

⁸² *Księga czynszów fary chełmińskiej...*, nr 289: „de domo sua in der Heyligengeistgassen gelegen, uf der ecke bey Nicclos Cleynsmit”.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, nr 467: „vom seyme hawsze gelegen in der Heyligengeystgasse uf der ecke ken Osterrode obir”.

⁸⁵ *Ibidem*, nr 468: „von seyme hawsze, Czygilstreychers gewest [...] gelegen in der Heyligengeystgasse hynder Andrewis Druena”.

⁸⁶ *Ibidem*, nr 287: „de domo sua, Mertin Hartwig gewest, in der Leynen webergasse gelegen, bey Hannus Wolff hynder Hannus Ostirrode”.

⁸⁷ *Ibidem*, nr 133: „Jurge Rothe in Andrewis Wasserfurers hus. [...] de domo Andrewis Wasserfurers haws <in der Leynenwebergasse zwyschen Drenaw und Jurge Natylisch>”.

119. Jurge Natylisch – dom przy ulicy Sukienniczej
119. Pael Follensteynynne – dom przy ulicy Sukienniczej⁸⁸

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, C-83.
Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Chełmna, 1.
Biblioteka Czatoryskich w Krakowie, Zbiór dokumentów pergaminowych, rkps 358.
Geheimes Staatsarchiv Preussischen Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XIV HA, 322A, Nr. 1, 3–8.
Geheimes Staatsarchiv Preussischen Kulturbesitz Berlin-Dahlem XX HA, Ordensfolianten, 83.
Muzeum Ziemi Chełmińskiej, D/l.
Muzeum Ziemi Chełmińskiej, D/277.

Źródła drukowane

- Chełmno*, oprac. historyczne Z.H. Nowak, oprac. kartograficzne Z. Kozieł [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, t. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, red. A. Czacharowski, z. 3, Toruń 1999.
Ein Kulmer Zinsbuch aus der Mitte des 15. Jahrhunderts (um 1448–1457), bearb. v. A.D. Meyer und G. Meyer, mit einem Beitrag v. D. Heckmann, Münster–Westfalen 2017.
Księga czynszów fary chełmińskiej (1435–1496), wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1994.
Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna 1480–1559 (1567), wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1990.
Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, A. Czacharowski, Toruń 2002.
Schöffnenbuch der Kulmer Stadtfreiheit 1407–1457, nach Vorarbeiten von Johann Karl v. Schroeder, bearb. v. B. Jähniß, Münster 2014.

Literatura przedmiotu

- Bartoszewicz A., *Warta. Społeczeństwo miasta w II połowie XV i na początku XVI w.*, Warszawa 1997.

---

⁸⁸ *Ibidem*, nr 292.

- Czaja R., *Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu*, Toruń 1992.
- Domagała Z., *Kamienica Cywińskich w Chełmnie*, Toruń 1960 (niepubl. praca magisterska).
- Głab Z., *Socjotopografia Lutomińska (XIII–XVIII w.)*, Łódź 2017.
- Goliński M., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997.
- Goliński M., *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, Wrocław 2000.
- Gordziejew J., *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń 2002.
- Heckmann D., *Der öffentliche Notar im Geflecht der preussischen Schreiber des frühen 15. Jahrhunderts* [w:] *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica XIX. Yearbook for the Study of the Military Ordens*, Toruń 2014, s. 164.
- Jasiński T., *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982.
- Jähmig B., *Schönau, Johannes, öffentlicher Notar, Stadtschreiber von Kulm*, „Altpreussische Biographie” Bd. 5, Lf. 3, Marburg 2015, s. 2219.
- Leśniak F., *Socjotopografia Krosna (1512–1630). Studia i materiały*, Kraków 2005.
- Mikulski K., *Topografia przedmieść toruńskich w XIV–XVII w.*, „Zapiski Historyczne” 1998, t. 63, z. 3–4, s. 7–33.
- Mikulski K., *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV w. do początku XVIII w.*, Toruń 1999.
- Mrozowski K., *Przestrzeń i obywatele Starej Warszawy od schyłku XV wieku do 1569 roku*, Warszawa 2020.
- Nowak Z.H., *Burmistrz chełmiński Jan Sterz, dyplomata i przedstawiciel opozycji antykrzyżackiej w pierwszej połowie XV wieku* [w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Studia ofiarowane profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. R. Czaja, J. Tandecki, Toruń 1996, s. 235–242.
- Nowak Z.H., *Dzieje Chełmna do końca XVIII wieku* [w:] *Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1987.
- Nowak Z.H., *Przyczynek do układu przestrzennego średniowiecznego Chełmna* [w:] *Historia i archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci profesora Andrzeja Tomczaka*, Toruń 1992, s. 309–314.
- Nowak Z.H., *Starania o założenie uniwersytetu w Chełmnie w XIV i XV w.*, „Zapiski Historyczne” 1966, t. 31, z. 4, s. 16–18.

- Nowak Z.H., Tomczak A., *Jerzy Fryderyk Wilhelm Rüdiger i jego plany Torunia i Chełmna z drugiej połowy XVIII w.* [w:] *Kartografia fortecna. Z dziejów kartografii*, t. 5, red. A. Tomczak, Warszawa 1991.
- Schultz F., *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1888, H. 23.
- Sowina U., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Sieradza*, Warszawa 1991.
- Tandecki J., *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa–Toruń 1990.
- Wiesiołowski J., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa–Poznań 1997.
- Zieliński M.G., *Potrzeby i możliwości badań nad społecznością Chełmna w dobie nowożytnej* [w:] *Miasta i mieszczaństwo w Europie środkowo-wschodniej do połowy XIX wieku*, red. D. Michaluk, K. Mikulski, Toruń 2003, s. 237–275.
- Zieliński M.G., *Chełmno. Civitas totius Prussiae metropolis XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 2007.
- Zobolewicz J., *Układ przestrzenny średniowiecznego Chełmna*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Zabytkoznawstwo i konserwatorstwo” 1968, z. 3 (28), s. 3–59.
- Żurek D., *Przestrzeń i społeczeństwo Chrzanowa średniowiecznego i nowożytnego*, Kraków 2015.

Abstract

An Attempt to Reconstruct the Socio-topography of Medieval Chełmno via the Example of the Great Quarter

The article is a contribution to the development of the full socio-topography of medieval Chełmno (Kulm) and shows the problems related to the development of the social and occupational structure of this city in the light of surviving city records. It indicates gaps in the sources database, and, at the same time, the possibilities and research methods of socio-topography via the example of Chełmno. The text includes an annex in the form of a list of townspeople of the great quarter, prepared on the basis of a compilation of data from several rent registers and other archival sources. Attached to the annex is a city map showing the plot grid, on which the occupational structure of the inhabitants is marked.